



Article Info/Makale Bilgisi

Received/Geliş: 04.07.2024 Accepted/Kabul: 18.11.2024

DOI:10.30794/pausbed.1510225

Research Article/Araştırma Makalesi

Doğan, A. (2025). "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Ticaret Merkezlerinden Biri Olan Mersin'in Kuruluş ve Gelişiminde Etkili Girişimci Azınlıklara Bir Örnek: Mavromati Ailesi", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı 66, ss. 53-69.

OSMANLI'NIN SON DÖNEMLERİNDE TİCARET MERKEZLERİNDE BİRİ OLAN MERSİN'İN KURULUŞ VE GELİŞİMİNDE ETKİLİ GİRİŞİMCİ AZINLIKLARA BİR ÖRNEK: MAVROMATİ AİLESİ

Aylin DOĞAN*

Öz

19. Yüzyıl başları ve sonları itibarıyla, Osmanlı'da etnik yapının ekonomik ve sosyal yaşama eklemlenmiş bir yapı sergilediğini söylemek mümkündür. Mersin, Osmanlı'nın kapitalist etkiye açıldığı son dönemlerinde hızlı bir kentsel ve ticari gelişim göstermiştir. Bunda dünya konjonktürü, Mersin'in coğrafi olarak avantajlı konumu ve nüfusun etnik çeşitliliği gibi unsurların önemli etkisi olmuştur. İlk kuruluş yıllarında verimli toprakları ve deniz kıyısında oluşundan kaynaklı ticari potansiyeli ile Mersin bir çekim merkezi haline gelmeye başlamıştır. Farklı yerlerden gelerek kente yerleşen gayri müslim göçmen tüccarlar ve aileleri nüfusu etnik açıdan çeşitlendirirken, Mersin'de bir göçmen kenti kimliği oluşturmuşlardır. Kentte ticaret ve sanayi alanlarında Müslüman kesimden ziyade bu göçmen, tüccar aileler girişimci faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu girişimci göçmen ailelerden biri de Mersin'in kentsel ve ticari gelişimine sağladıkları katkılarla ve yaptıkları hayır işleriyle de anılan Mavromati Ailesi'dir.

Anahtar kelimeler: *Mavromati ailesi, 19. yüzyıl Mersin, Osmanlı, Ticaret, Gayrimüslim azınlıklar.*

AN EXAMPLE OF INFLUENTIAL ENTREPRENEURIAL MINORITIES IN THE FOUNDATION AND DEVELOPMENT OF MERSIN, A TRADE CENTER IN THE LATTER PERIODS OF THE OTTOMAN EMPIRE: THE MAVROMATIS FAMILY

Abstract

As of the beginning and end of the 19th century, it is possible to say that the ethnic structure in the Ottoman Empire exhibited a structure articulated to economic and social life. Mersin has shown rapid urban and commercial development in the recent periods when the Ottoman Empire was opened to capitalist influence. Factors such as the world conjuncture, the geographically advantageous location of Mersin, and the ethnic diversity of the population have had a significant impact on this. In the early years of its establishment, Mersin began to become a center of attraction with its fertile lands and commercial potential due to its location on the sea coast. Non-Muslim immigrant merchants and their families, who came from different places and settled in the city, ethnically diversified the population while creating an immigrant city identity in Mersin. In the fields of trade and industry in the city, these immigrant and merchant families, rather than the Muslim segment, were engaged in entrepreneurial activities. One of these entrepreneurial immigrant families is the Mavromati Family, which is known for their contributions to the urban and commercial development of Mersin and their charity work.

Keywords: *Mavromati family, 19th century Mersin, Ottoman, Trade, Non-Muslim minorities.*

*Dr. Öğr. Üyesi, Harran Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, ŞANLIURFA.
e-posta: aylin_do@hotmail.com, (<https://orcid.org/0000-0002-2533-6964>)

1. GİRİŞ

İlk yerleşim alanlarından biri olan Mersin çok eski dönemlerden beri iktisadi faaliyetlerin var olduğu bir yerleşim yeri olarak karşımıza çıkmaktadır. 16. yüzyılda Osmanlı idaresi altına giren Mersin'in, Osmanlı'nın son dönemlerinde gösterdiği kentsel ve ticari gelişimde Sanayi Devrimi'nin Osmanlı'ya yansıyan etkileri belirleyici olmuştur. Kentin kuruluş ve gelişiminin Tanzimat'ın ilanıyla gelen yenileşme dönemine denk gelmesinin ve uluslararası ticaret ekseninde oluşmasının, Mersin'e diğer Osmanlı kentlerine göre bir özgünlük kazandırdığı söylenebilir.

Sanayileşme sürecine giremeyen ülkelerden biri olarak Osmanlı İmparatorluğu mevcut kaynaklarıyla, sanayileşme rekabeti içinde olan Avrupa ülkeleri için daha önemli hale gelmiştir. Bu süreçteki gelişmeler, Osmanlı ekonomisinin kapitalist etkiye açılmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle Batı Anadolu, Çukurova bölgesi ve bazı liman kentlerinde bu etkinin daha bariz olduğu söylenebilir. Osmanlı'nın son dönemlerindeki gerileyişin aksine, sınırları içinde Mersin'in de olduğu Çukurova bölgesi sanayileşen Avrupa kaynaklı olarak bir dönüşüm içine girmiştir. İktisadi, idari, demografik pek çok alanda gerçekleşen bu dönüşüm, Mersin'e de kentsel ve ticari gelişme olarak yansımıştır. Mısırlı Mehmed Ali Paşa'nın Adana ve Mersin civarını işgali, 1854 yılında başlayan Osmanlı-Kırım Savaşı, 1860'lı yıllardaki Amerikan İç Savaşı, 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılması gibi konjonktürel gelişmeler ve daha önceden Çukurova bölgesinin denizle bağlantısını sağlayan Tarsus İskeleyi'nin yerini işlevselliği hızla artış gösteren Mersin İskeleyi'nin alması gibi coğrafi kaynaklı bir gelişme ile Mersin, Osmanlı'nın son dönemlerindeki önemli ticaret merkezleri arasına girerek yükselişe geçmiştir. Bu süreçte artan iktisadi ve ticari potansiyeli ile büyük bir çekim yaratan Mersin, farklı yerlerden aldığı göçlerle kozmopolit bir yapı sergilemiştir. Gayrimüslim göçmen tüccarlar ve aileleri girişimcilikleriyle kentin dönüşümünün ve ticari gelişiminin önemli bir ayağını oluşturmuşlardır.

Bu göçmen tüccar ailelerden biri de çalışmanın konusunu oluşturan Mavromati Ailesi'dir. Rum Ortodoks kökenli Mavromati Ailesi, Kıbrıs'tan gelerek ilk kuruluş yıllarında Mersin'e yerleşmiş ve farklı alanlarda attıkları girişimci adımlarla Mersin'de önemli izler bırakmış bir ailedir. Çalışmada, Mavromati Ailesi'nin Mersin kentinde ne gibi izler bıraktığı ve sağladığı katkıların neler olduğu ele alınmıştır. Etnik çeşitliliğin hâkim olduğu Mersin'in bir 19. yüzyıl kenti olarak idari, ticari ve kentsel açıdan hızlı yükselişinin dayanakları ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın amacı, Mersin ve Mavromati Ailesi'nden hareketle, 19. yüzyıl başları ve devamında Osmanlı'daki etnik yapının, kendi içinde ekonomik ve sosyal yaşama eklemlenmiş bir yapı sergilediği gibi sanayileşen Avrupa ile de bir eklemlenme içinde olduğuna yönelik bir örnek sunmaktır. Çalışmada, Osmanlı'nın son dönemlerine değinilerek, Mersin kenti ve Mavromati Ailesi'ne yönelik bilgiler ele alınmıştır. Bu çalışma ilgili yerlerde Başbakanlık Osmanlı Arşiv belgelerine, ilgili yerlerde bu konuyla ilgili olarak Adana-Tarsus Şeriyeye Sicilleri ve Adana Vilayet Salnamesi'ni temel alan literatür çalışmalarına atıflarda bulunularak, nitel bir yaklaşımla hazırlanmıştır.

2. KURULUŞ YILLARINDA MERSİN'İN KENTSEL VE TİCARİ GELİŞİMİ

Neolitik çağın ilk yerleşim alanlarından biri olarak Mersin hem kıyıları hem de verimli ovalarıyla tarihsel süreçte önemli bir yerleşim alanı olma özelliğine sahip olmuştur (Geray, 2004: 169). İktisadi faaliyetlerin çok eski dönemlerden beri var olduğu Mersin zamanla bu özelliğini yitirerek Tarsus'un gerisinde kalmıştır (Akkaya, 2004: 335). Kentin yer aldığı toprakların Osmanlı idaresi altına girişi ise 16. yüzyıldır (Geray, 2004: 169). Mersin'in bir Osmanlı liman kenti olarak ortaya çıkışı ve ticari gelişimi, 1839 tarihinde başlayan Tanzimat dönemi sonrası olmuştur. Tanzimat'ın getirdiği yeni idari kurumlar ve yeni düzenlemeler doğrultusunda idare edilmesi ve gelişiminin uluslararası ticarete dayanmasının Mersin'i diğer Osmanlı kentlerinden özgün kıldığı söylenebilir (Yenişehirlioğlu, 2004: 177).

Osmanlı'nın son dönemlerinde Mersin'deki kentsel ve ticari gelişimi, Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi'nin şekillendirdiği söylenebilir. İngiltere'de ortaya çıkan ve modern iktisadi büyümeyi başlatan Sanayi Devrimi, Avrupa'nın nüfus, enerji kapasitesi, üretim hacmi, teknoloji ve sermaye stoku gibi kaynaklarını önemli boyutlarda artırarak, diğer ülkelerle arasındaki mesafeyi hızla açması gibi bir sonuç doğurmuştur (Genç, 2000: 35). 19. yüzyıl başları itibarıyla İngiltere'den diğer Avrupa ülkelerine doğru bir yayılım gösteren sanayileşmeyle birlikte, bu sürece giren diğer Avrupa ülkeleri de İngiltere gibi mamul mallarını ihraç edebilecekleri bir pazar arayışı içine girmişlerdir. Bu arayışla oklar, sanayileşme sürecine girememiş ülkelere yönelmiştir (Pamuk, 1988: 186).

Bu ülkelerden biri olan Osmanlı İmparatorluğu'nda 17. ve 18. yüzyıllarda toplumsal ve iktisadi yapı, çok büyük değişikliklere uğramadan geleneksel yönlerini koruyabilmiştir. Ancak Sanayi Devrimi sonrasında, 1820'li yıllardan I. Dünya Savaşı'na kadarki süreçte Osmanlı İmparatorluğu askeri, siyasi ve iktisadi gücünü arttıran Batı etkisiyle karşılaşmıştır. Osmanlı ekonomisi, Batı kaynaklı yeni bir düzen olarak kapitalist etkiye açılır hale gelmiştir (Pamuk, 2015: 191).

Osmanlı'dan Avrupa'ya karayoluyla yapılan pamuk ve iplik ihracatının 18. yüzyılın ikinci yarısında, önemli bir artış gösterdiğine yönelik azımsanmayacak belirtiler bulunmaktadır (Genç, 2000: 154). Ancak 19. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı sanayi ve ticaret yapısı bir gerilemiş içine girerken, Avrupa'nın mamul malları yoğun bir şekilde ülkeye girmeye başlamıştır (Tabakoğlu, 2015: 408-409). Sanayi Devrimi sonrasında Osmanlı ithalatının yarısından fazlası mamul mallardan oluşmakta olup özellikle İngiliz ve Fransız pamuklu ve yünlü dokumaların ithali yoğunluk göstermiştir. Bu da Osmanlı esnafı için sıkıntı yaratan bir durum olmuştur (Tabakoğlu, 2015: 497).

İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan 1838 Baltalimanı Antlaşması İngiliz ticaretine birtakım imtiyazlar sağlamış ve antlaşma kapsamında iç gümrük rejiminin kaldırılmasıyla İngiliz ticareti önemli kolaylıklar elde etmiştir. Oldukça ucuz bir maliyetle üretilen İngiliz pamuklularının Osmanlı pazarlarındaki üstünlüğü artmıştır (İnalçık-IV.Cilt, 2020: 271). Bu antlaşmayla Osmanlı dış ticaret hacmi artış göstermiş ve liman kentlerinde güçlü ticari bağlantılar kurulması için bir zemin hazırlamıştır (Ulutaş, 2011: 168). 1838 tarihli antlaşma ayrıca, din ve tabiiyete göre yapılan ayrımı da sona erdirmiştir (Genç, 2000: 198).

İngiltere dışında diğer Avrupa ülkeleriyle iktisadi bağları giderek güçlenen Osmanlı İmparatorluğu, tarım malları üretip ihraç eden ve karşılığında mamul mallar ithal eden bir ülke durumuna gelmiştir (Pamuk, 1988: 199). Bu dönemlerde yerli kesimden ziyade Avrupalılar Osmanlı dış ticaretinde daha etkin olmuştur (Genç, 2000: 259). Avrupalı sermayedarlar ülkede ticaretin genişlemesi için demiryolları, limanlar gibi altyapı yatırımlarına ağırlık vermişlerdir (Pamuk, 2015: 193). Bu yatırımlar, ticari getirisi olan çeşitli tarım ürünlerinin üretim potansiyelinin görüldüğü bölgelerde yoğunlaşmıştır.

19. yüzyıl Anadolu tarımında pazar için üretimin artışıyla üreticiler de pazar ilişkileri içinde daha fazla olmaya başlamışlardır. Anadolu tarımının pazara yönelişi Anadolu'nun her bölgesinde aynı oranda gerçekleşmemiştir (Pamuk, 2015: 216-218). Osmanlı'nın en büyük ithalat limanı olarak İstanbul, Rusya ve İran'a yönelik transit ticaretin yürütüldüğü Trabzon, ihracatın daha ağırlıklı olduğu Beyrut, ihracat ve ithalatın birlikte sürdürüldüğü Selanik ve İzmir limanları, 19. yüzyıl Osmanlı dış ticaretinin işleyişinde başlangıç itibarıyla aktif rol oynayan liman kentleri arasında yer almışlardır. Özellikle Batı Anadolu, 19. yüzyıl Avrupa kapitalizminin etkisinin yoğunlaştığı bölgelerden biri olmuştur (Kurmuş, 2012: 87; 74). Ayrıca Marmara, Doğu Karadeniz ve Adana (Çukurova) yöresi de bu etkinin yoğunlaştığı bölgeler arasında yer almıştır (Pamuk, 2015: 218). Ticaretin gelişmesi açısından bu bölgeler deniz bağlantılı olmalarının avantajından yararlanmışlardır.

Mersin'in de dahil olduğu Çukurova yöresinin denizle bağlantısı, coğrafi şartlardan kaynaklı olarak işlevselliğini kaybedene kadar Tarsus İskelesi vasıtasıyla sağlanmıştır. Tarsus İskelesi Çukurova'nın dışa açılan kapısı olmuşken sonrasında yerini, işlevselliği hızla artmaya başlayan Mersin İskelesi'ne bırakmıştır. Böylece Mersin, küçük bir iskeleye sahip bir yerken Osmanlı'nın Doğu Akdeniz'deki önemli liman kentleri arasına girerek yükselişe geçmiştir (Ulutaş, 2011: 183-184). Bazı arşiv belgelerinden, Mersin İskelesi ve civarının 1850'li yıllarda vakıf kurumu içinde yer aldığı görülmektedir (BOA., İ.MVL., 284/11218, 16 Mayıs 1853, Aktaran: Mazak ve Doğan, 2014: 47). 1859 yılına ait bir yazışmada; "*Mersin iskelesi nâm mahalde mutavattın tüccârân ve ahâlînin..... mahall-i mezbûrun mâder-i cennet-mekarr-ı cenâb-ı cihândârî Sultân hazretlerinin vakf-ı celîline tashîh buyrulmasından izhâr-ı memnûniyet ve teşekkürle berâber.....*" şeklindeki bahisten Mersin İskelesi'nin Sultan hazretleri tarafından vakfedildiği anlaşılmaktadır (BOA., İ.DH., 432/28617-2, 26 Şubat 1859). Yazışmada bahsi geçen Sultan, II. Mahmut'un ikinci eşi ve Sultan Abdülmecid'in annesi Bezm-i Âlem Valide Sultan'dır (Mazak ve Doğan, 2014: 47). Bu vakıf, Mersin'in büyüme potansiyelini harekete geçiren bir etkide bulunmuştur (Adıyeke ve Adıyeke, 2004: 70).

Kent tarihi açısından Mersin'in diğer kentlere göre bir farklılık gösterdiği söylenebilir. Antik çağlardaki çoğu kent sonraki dönemlerde de kentsel varlıklarını sürdürebilmişlerdir. Mersin ise böyle bir sürekliliğe sahip olmayan yeni bir kent olarak kurulup gelişmiştir (Adıyeke ve Adıyeke, 2004: 69). Mersin'de bir kent kültürünün oluşmasında,

demografik yapının şekillenmesinde ve önemli bir ticaret merkezi haline gelmesinde, Anadolu'nun iç kesimleriyle olan bağlantısı ve kıyısında bulunduğu Akdeniz önemli bir avantaj sağlamıştır (Mazak ve Doğan, 2014: 37).

Hem Osmanlı hem de Avrupa kaynaklı konjonktürel etkiler Mersin'deki gelişmeyi hızlandırmıştır. Bunlardan biri, Adana ve Mersin civarının Mısırlı Mehmed Ali Paşa güçleri tarafından işgal edilmesinin bölgenin ekonomik yapılanmasında yarattığı ivmedir. 1830'lu yıllarda tarımı geliştirmeye yönelik önemli düzenlemeler yapılmıştır. Suriye ve Mısır'dan tarım işçilerinin getirilmesi, şeker kamışı ve pamuk ekiminin yoğunlaşması, tohum ıslahı ve sulamaya yönelik yapılan düzenlemelerle özellikle de pamuk üretimini artırmaya yönelik politikalar bu dönemde bölge ekonomisini şekillendirmiştir. İşgal sonrasında bölgenin idaresinin tekrar Osmanlı'ya geçişi ise 1840'ların başlarında mümkün olmuştur (Adıyeye ve Adıyeye, 2004: 69). Hem Mısırlı Mehmed Ali Paşa'nın 1830'lu yıllardaki dönemindeki gelişmeler hem de 1853 tarihli bir arşiv belgesinde yer alan ifadeler, Mersin'in ticari yükselişiyle ilgili gelişmelerin 1850'li yıllar öncesinde başladığını göstermektedir. Bu belgede; "*Tarsus'da kâin Mersin iskelesinde..... iskele-i mezkûr bir on iki seneden berü ma'mûriyete yüz tutmuş olmakdan nâşî kadîmden ol taraf ve hemcivârı karyeler.....*" denilmek suretiyle, Mersin'in 1840'lardan beri ticari işlevselliğinin artmaya ve gelişmeye yüz tuttuğu belirtilmektedir (BOA., İ.DH., 284/11218, 24 Nisan 1853, Aktaran: Mazak ve Doğan, 2014: 45). 1850'li yıllarda Mersin, pek çok tüccarın, yabancı ülke temsilcilerinin bulunduğu, ticari binaların inşa edildiği, Çukurova dışında Toros ötesi bölge için de ticari işlevselliği artan bir merkez haline gelmeye başlamıştır (Akkaya, 2004: 337). Bu ticari işlevsellik ticaretten anlayan bir kesim oluşmasını sağlamış ve bu tüccar kesim ilerleyen yıllarda bir araya gelerek 1886 yılında Mersin'de bir Ticaret Odası kurulmasına ön ayak olmuşlardır (Dingeç, 1998: 91).

Mersin'in gelişmesinde 1854 yılında başlayan Osmanlı-Kırım Savaşı'nın da önemi bulunmaktadır. Kırım Savaşı esnasında ihtiyaç duyulan tahıl üretimi ve nakli bölgedeki ticari işleyişi artırmıştır (Ünlü ve Ünlü, 2008: 30). Buna, kereste ticaretini de eklemek gerekir. Dingeç'in, 1873 tarihli Adana Vilayet Salnamesi'nden aktardığı bilgiye göre; 1837 yıllarında Mersin ormanlarla kaplı bir köy iken, Mersin'in gelişimine paralel olarak ormanlık alanlar da azalmaya başlamıştır. Bunda yöre halkının talebi yüksek olan kereste ticaretiyle uğraşmaları etkili olmuştur. Kerestelerin iskeleye naklinde nehir taşımacılığından ve hayvanlardan yararlanılmıştır (Dingeç, 1998: 9). İnşasına 1859 yılında başlanan Süveyş Kanalı da inşa sürecinde keresteye duyulan ihtiyacın, Anadolu ve Mersin'in kuzeyindeki Toros dağlarının ormanlarından karşılanması bölge ticaretinin, nüfusun ve sermaye birikiminin artışına etkide bulunmuştur. Kereste ticaretiyle uğraşan ve farklı kesimlerden gelen tüccarlar Mersin'de yerleşmeye başlayarak kentteki iş olanaklarının artmasını ve sosyo-mekansal yapının şekillenmesini sağlamışlardır (Demir ve Şahin, 2009: 1320; Geray, 2004: 169; Ünlü ve Ünlü, 2008: 56). Müslüman ve Hristiyan Araplar, Türkler, Rumlar ve Ermeniler kentte karma bir nüfus yapısı oluşturmuşlardır (Geray, 2004, 169).

1860'lı yıllarda Amerikan İç Savaşı'nın başlaması ise, İngiltere'nin buradan pamuk ihtiyacını karşılamasını kesintiye uğratmış ve İngiltere pamuk talebini Osmanlı İmparatorluğu'ndan karşılamaya başlamıştır. Osmanlı'nın pamuk üretim merkezlerinden biri olan Çukurova'nın bu dönemlerdeki ticari önemi de artmıştır (Adıyeye ve Adıyeye, 2004: 69-70; Demir ve Şahin, 2009: 1320.) Ancak Süveyş Kanalı'nın faaliyete başlaması, İngiltere'nin pamuk ihtiyacını karşıladığı Çukurova yöresine olan ilgisini azaltıcı bir etkide bulunmuştur. İngiltere'nin yöreye olan ilgisinin azaldığı bu dönemlerde İngiliz sermayesi ardından Alman sermayesinin de Çukurova'ya girişi söz konusu olmuştur (Ünlü ve Ünlü, 2008: 22).

Dış taleplerin karşılanmasında Mersin İskelesi önemli bir işlev görmüş ve bu da kentin sosyo-ekonomik açıdan hızlı bir gelişim içine girmesini beraberinde getirmiştir. Mersin'in Osmanlı'nın son dönemlerindeki ticari merkezlerden biri haline gelişinde bölgeden talep edilen pamuk ve kereste ürünlerinin önemleri büyük olmuştur. Mersin'in ticari potansiyelinden yararlanma açısından mevcut yolların yetersizliği durumu karşısında Mersin İskelesi ve Tarsus arasındaki yolun onarımına gidilmiştir. Hükümet de bu yolun yapımını istese de öncelikle Fransa bu yönde bir talepte bulunmuştur (Mazak ve Doğan, 2014: 119; 42). Ayrıca hükümet kentteki iskelelere de önem vermiş ve bu yöndeki girişimler 19. yüzyılın sonlarına kadar sürmüştür (Demir ve Şahin, 2009: 1321). Mersin'deki bu iskelelerden hem mal hem de yolcu sevkiyatında yararlanılmıştır (Ünlü ve Ünlü, 2008: 120). 1892'lere gelindiğinde dördü ahşaptan, biri taştan, biri taş temelli ahşaptan ve bir diğeri de şimendifer bağlantılı demirden olmak üzere Mersin'de ihracat ve ithalat faaliyetlerinin sürdürülmesinde bu yedi adet iskeleden yararlanılmıştır (Bozkurt, 2001: 114). Mersin'in açık bir liman oluşu ve kıyıların derinliğinin büyük gemilerin yaklaşmasına

olanak sağlayacak derinlikte olmaması nedeniyle, mal girişleri ve çıkışları ile yolcu nakilleri, açıkta demirleyen gemilerden mavnalar vasıtasıyla sağlanmıştır (Adıyeke ve Adıyeke, 2004: 74).

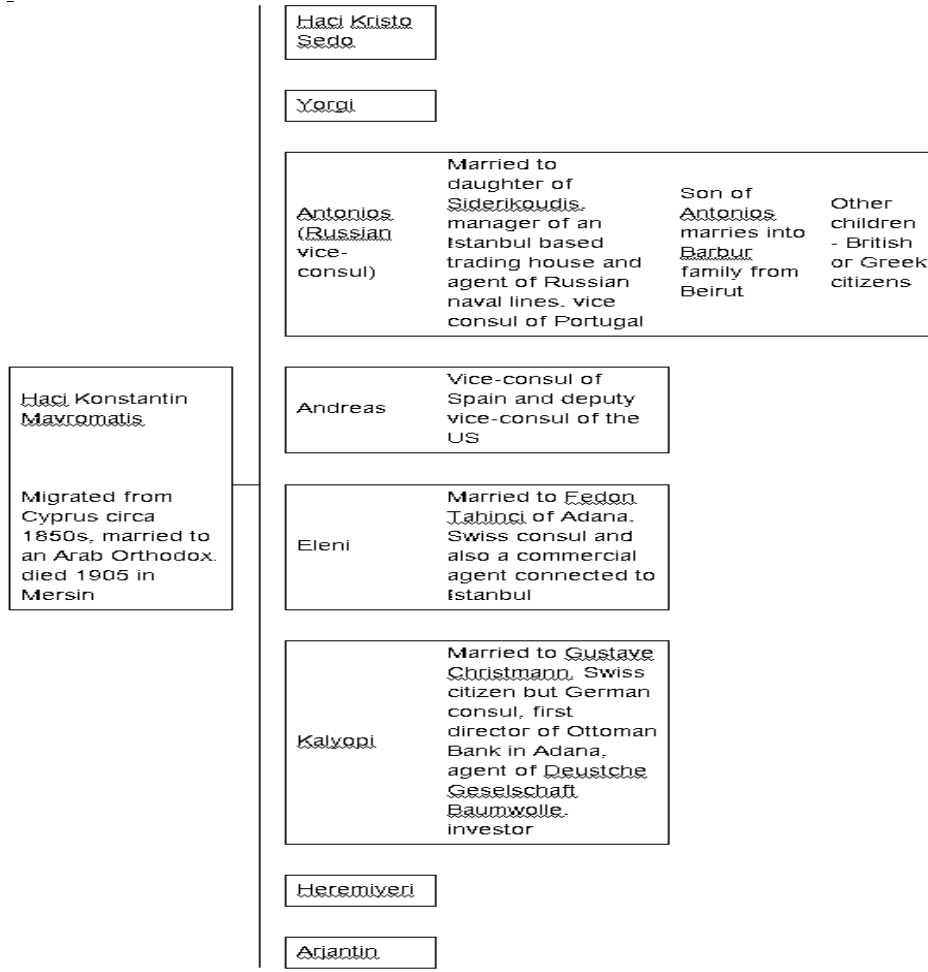
3. MAVROMATİ AİLESİ

Kuruluş yıllarında Mersin'deki ekonomik ve ticari potansiyelin yarattığı çekim ile buraya yerleşen bazı tüccar aileler mülkiyet ve güç açısından önemli olanaklara sahip olmuşlardır (Yorulmaz, 2004: 331). Bir liman kenti olan Mersin'deki ilişkiler ağının hem kaynağı hem de temsilcisi olarak bu göçmen tüccar ailelerinin bölgedeki dönüşümün önemli bir ayağını oluşturdukları söylenebilir. Bereketli Hilal, Ege Adaları, Kıbrıs, Kapadokya bu göçlerin hareket noktasını oluşturan yerlerden bazılarıdır. (Toksöz, 2011: 364). Mersin'in kentsel gelişimine sağladıkları katkılarla da anılan bu girişimci göçmen ailelerden biri de Mavromati Ailesi'dir. Ailenin sahip olduğu güce ulaşmasında ticari girişimciliğin ve yönetici kesimle kurulan iyi ilişkilerin büyük bir etkisi olduğu söylenebilir. Hatta bu aile, çoğunluğu İstanbul'da bulunan gayri müslim burjuva tipinin Mersin'deki en önemli örneği olarak nitelenebilir (Yorulmaz, 2004: 332).

Mavromati Ailesi'nin kökeni, Kıbrıs Adası'nın güneybatısındaki Baf bölgesine dayanmaktadır (Ulutaş, 2012: 242). Ailenin soyadının bazı kaynaklarda, birkaç harf farklılığından kaynaklanan farklı yazımları olduğu görülmektedir. Buna göre; "*Mavrommatis*" (Aytaç ve Kendirci, 2015: 36), "*Mavromatis*" (Oğuz, 2006: 33; Toksöz, 2011: 364) ve daha sıklıkla "*Mavromati*" gibi kullanımlara rastlanmıştır (Bozkurt, 2001: 122; Yorulmaz, 2004: 325; Eldem, 1994: 75; Ulutaş, 2012: 188).

Mersin'e yerleşip burada, ailenin ilk temelini atan kişi olarak kaynaklarda, Rum Ortodoks Mavromatilerin tek çocuğu olan Hacı Konstantin Mavromati'nin bahsi geçmektedir (<https://www.yumuktepe.com/konstantin-mavromati-gunduz-artan/>, 17.01.2024). Ailenin soyadı gibi aile reisinin isminin de bazı kaynaklarda yine harf farklılığından dolayı farklı kullanıldığı görülmektedir. "*Konstantin, Konstanti, Constantine, Hacı Konstantin*" bu kullanımlardan bazılarıdır (Yorulmaz, 2004: 331; Ulutaş, 2012: 235; Oğuz, 2006: 33; Aytaç ve Kendirci, 2015: 36; Toksöz, 2011: 364). Bir iki kaynaktaki ise Hacı Konstantin Mavromati'nin asıl adının "*Karagözoğlu Kostiki-Koskiki*" olduğu belirtilmektedir (Mutlu, 1941c: 5; Yorulmaz, 2004: 331;). Konstantin Mavromati "*Hacı*" adını ise daha sonradan almıştır (Toksöz, 2011: 364).

Mersin henüz bir kent değilken, 1850'li yıllarda Kıbrıs'tan Mersin'e yakın bir sahil köyüne göç etmiş olan ve 1905 yılında vefat eden Hacı Konstantin Mavromati burada, Ortodoks bir Arap ile evlenmiştir (Toksöz, 2011: 364; 372). Eşi Athena ile evliliğinden 3'ü kız, 5'i erkek olmak üzere 8 çocuğu olmuştur. Artan, Hacı Konstantin'in kızlarının isimlerini "*Eleni, Kalyopi ve Heremyeri*", erkek çocuklarının isimlerini ise "*Hacı Hristo Se Do, Andoria, Yorgi, Arjantin ve Antonaki*" olarak belirtmiştir (<https://www.yumuktepe.com/konstantin-mavromati-gunduz-artan/>, Erişim Tarihi: 17.01.2024). Diğer bir kaynak olarak Toksöz'ün çalışmasında da Hacı Konstantin'in 3 kız ve 5 erkek olmak üzere 8 çocuğu olduğu, kız çocuklarının isimlerinin "*Eleni, Kalyopi ve Heremyeri*", erkek çocukların isimlerinin ise "*Hacı Kristo Sedo, Yorgi, Antonios, Andreas ve Arjantin*" olarak belirtildiği görülmektedir (Toksöz, 2011: 372). Her iki kaynaktaki kız isimlerinde bir yazım farklılığı bulunmamakla birlikte erkek çocukların birkaçının isimlerinin yazımlarında farklılık bulunmaktadır. Toksöz'ün, Mavromati Ailesi'nin bireylerini gösterdiği soyağacı Şekil 1'de verilmektedir.



Şekil 1: Mavromati ailesi soyağacı

Kaynak: (Toksöz, 2011: 372).

Toksöz'ün çalışmasında yer verdiği soyağacında, Hacı Konstantin Mavromati'nin birkaç çocuğunun medeni halleri ve meslekleriyle ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Soyağacından edinilen bilgilere göre; Antonios Rus Konsolos Yardımcısı olup, İstanbul merkezli bir ticaret evi ile Rus deniz hatları yöneticisi ve ayrıca Portekiz Konsolos Yardımcısı olan Siderikoudis'in kızıyla evlidir. Antonios'un bu evlilikten olan oğlu, Beyrut asıllı Barbur Ailesi'nin kızıyla evlenmiştir. Diğer çocukları ise, İngiliz veya Yunan vatandaşı olmuşlardır. Hacı Konstantin'in bir diğer oğlu Andreas ile ilgili olarak da kendisinin, İspanya ve ABD Konsolos Yardımcısı olduğu belirtilmiştir. Soyağacında, Hacı Konstantin'in kızlarından biri olan Eleni hakkında, İsviçre konsolosu ve aynı zamanda İstanbul'a bağlı bir ticari temsilci olan Adanalı Fedon Tahinci ile evli olduğu bilgisine yer verilmiştir. Hacı Konstantin'in Kalyopi adlı kızının ise İsviçre vatandaşı ancak Alman konsolosu, Osmanlı Bankası'nın Adana'daki ilk müdürü, Deutsche Gesellschaft Baumwolle'nin temsilcisi, yatırımcı olduğu belirtilen Gustave Christmann ile evli olduğu görülmektedir (Toksöz, 2011: 372). Soyağacında, Hacı Konstantin'in diğer çocukları Hacı Kristo Sedo, Yorgi, Heremiyeri ve Arjantin hakkında ise herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

3.1. Mersin'de Mavromati Ailesi'nden İzler

19. Yüzyılın sonlarına doğru Mersin'de bulunmuş olan bazı seyyahlar, Mersin'deki Ortodoks Rum cemaati mensubu Hacı Konstantin Mavromati'nin, bu cemaatin en zenginlerinden biri olduğunu belirtmişlerdir (Yorulmaz, 2004: 331). Mavromati, ailesiyle birlikte sanayi, ticaret ve bankacılık alanlarında önemli girişimlerde bulunmuştur (Toksöz, 2011: 364). Bu girişimler, ailenin zenginleşmesini sağlarken kuruluş yıllarındaki Mersin'in de kentsel gelişimine katkı sağlamıştır. Böylelikle Mavromati Ailesi, Mersin'in o yıllarındaki nüfuzlu ailelerinin önde gelenlerinden biri olmuştur. Aile, kent kuruluştaki ve gelişiminde kente, iktisadi ve sosyal açıdan önemi olan

çeşitli yapılar kazandırmıştır (<https://www.yumuktepe.com/kostantin-mavromati-gunduz-artan/>, Erişim Tarihi: 20.01.2024). Fırın, fabrika, han, iskele, ev, okul ve kilise gibi yapılarla Mersin'in kentleşme sürecine büyük katkıda bulunmuşlardır (Oğuz, 2006: 57; Yorulmaz, 2004: 332).

Mavromati Ailesi'nin Mersin'de kendi kullanımları için yaptırdıkları evler, ailenin kente kazandırdıkları yapılarıdır. Ailenin ilk evi, Bahçe Mahallesi'ndeki birkaç taş binadan biri olan, üç katlı ve görkemli taş evdir. Bu evden Pazarlar Caddesi'nde yaptırılan yeni eve taşınmasıyla taş ev, Mavromati'nin oğullarından birine kalmış ve sonrasında bu binada Mersin İdadisi açılmıştır. Farklı kullanımları olan bu ev 1926 yılında kazara çıkan yangında tamamen yanmış ve "Yanık Mektep" olarak da bilinen bu yerde 1970'li yıllarda "Özgür Çocuk Parkı" açılmıştır. Mavromatilerin taşıdıkları Pazarlar Caddesi, günümüzdeki adıyla Mücahitler Caddesi'nde yaptırdıkları ev, iki katlı bir taş evdir. 1879 yılında Mersin'de bulunan İngiliz Piskopos Edvin John Davis gezi kitabında, evin yapımında kullanılan mermer sütunlar ve kesme taşların Soli Pompeiopolis harabelerinden getirildiğinden bahsetmiştir. Aile ayrıca Fındıkpınarı, Buluklu ve Gözne'de de yazlık evler yaptırmışlar, yaz aylarında bu evleri kullanmışlardır (<https://www.yumuktepe.com/kostantin-mavromati-gunduz-artan/>, Erişim Tarihi: 22.01.2024).

Mersin'de, Mavromatilerin izlerini taşıyan yapılardan biri de Atatürk Caddesi üzerinde yer alan ve o dönemlerde "Palais de Christmann" olarak adlandırılan "Atatürk Evi Müzesi"dir (<http://dundenbugunemersin.blogspot.com.tr/2007/10/aznklara-ait-okullar-ve-amerikan.html>, Erişim Tarihi: 25.01.2024). Mersin'in önde gelen Rum tüccarlarından Mavromati'nin damadı, Alman asıllı ve İsviçre Konsolosu Christmann tarafından 1897 yılında inşa ettirilen bu ev, uzun yıllar bu ailenin ikametgahı olarak kullanılmıştır. Bu evden, "Christmann Evi veya Christmann Köşkü" olarak da bahsedildiği görülmektedir (Ünlü ve Ünlü, 2008: 188). Christmann'ın Alman olması, evin düzenlenmesinde farklılık yaratmakta olup, yapı itibarıyla İstanbul, Batı Anadolu, Adalar ve Yunanistan'dan izler taşımaktadır. Bu ev aynı zamanda Mersin'deki tavanı süslü evlerin ender örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir (Yenişehirlioğlu, 2004: 186). Christmann çiftine ait olan ev, çiftin çocukları olmadığı için daha sonradan Mavromati'nin diğer damadı Fedon Tahinci ve ailesi tarafından konut olarak kullanılmıştır. Belçika Konsolosu olan Fedon Tahinci, Mersin'in en tanınmış fahri konsolosu olarak bilinmektedir (Ünlü ve Ünlü, 2008: 188). Dolayısıyla bu ev, "Eski Tahincioğlu Konağı" olarak da anılmaktadır (Ülkü, 2004: 200). Atatürk'ün 1925 yılında Mersin'e yapacağı ziyaret öncesinde Atatürk'ün konaklayacağı bir ev aranmış ve Christmann'ın evi uygun bulunmuştur. Christmann Ailesi de bu talebi memnuniyetle karşılamıştır. Aile tarafından, evin üst katı Atatürk ve eşi Latife Hanım'ın konaklaması için hazırlanmıştır. Atatürk ve eşi bu evde on bir gün konaklamıştır (<http://dundenbugunemersin.blogspot.com.tr/2007/10/aznklara-ait-okullar-ve-amerikan.html>, Erişim Tarihi: 25.01.2024). Atatürk'ün Mersin'deki konuşmasını, bu evin sokağa bakan balkonundan yaptığı bilinmektedir (Yenişehirlioğlu, 2004: 186). 1960'lı yıllarda, bir süre Toros Koleji'ne ev sahipliği yapan ev, 1992 yılında restore edilerek "Atatürk Evi Müzesi" haline getirilmiştir (Ünlü ve Ünlü, 2008: 188).

Mersin'deki ticari işleyişin gelişimine katkı sağlayan pek çok yapı da kentin çeşitli yerlerinde geniş arsa ve arazilere sahip olan Mavromatiler tarafından yaptırılmıştır. Bu yapılardan biri, 1869-1871 yılları arasında Mavromati ve eski Şura-yı Devlet üyesi Vayvani tarafından yaptırılan, Taş iskelesinin yanında ve deniz kıyısında olan Taş Han'dır (Mutlu, 1941a: 5). Bu hanın inşası için kullanılan taşlar Lazkiye'den getirilmiş olup bina bir iş hanı olmakla birlikte ikinci katında ise Maarif Oteli yer almıştır (Develi, 2012a: 41). Yapıldığı dönemlerde deniz kenarında olan bu han dikdörtgen biçiminde, dört yandan kapalı, bir avlusu olan, çift katlı ve yukarıya çıkış için döner merdivenleri bulunan bir yapı olarak yaptırılmıştır. Avlusunun ortasında bir çeşme bulunan bu yapının alt katında depolar, üst katında ise bürolar yer almıştır (Ülkü, 2004: 199). İngilizlerin Mersin'i işgalinde, Mavromati'nin oğulları tarafından bu han İngiliz işgal kuvvetlerine tahsis edilmiştir. İngilizlerin Mersin'i terk etmeleri sonrasında Ermeni Lejyonu'nun yerleştiği han, kurtuluşla birlikte Milli Emlâk'e geçmiştir (<https://www.yumuktepe.com/kostantin-mavromati-gunduz-artan/>, Erişim Tarihi: 25.01.2024). Adını Taş iskele'den alan ve bazı onarımlardan geçirilmiş olan Taş Han günümüzde ise Antik Galeria adıyla varlığını sürdürmektedir (Ünlü ve Ünlü, 2008: 102). Mavromati Ailesi, Yoğurt Pazarı ve çevresinin mülkiyetine de sahip olup Mavromati burada binalar yaptırmış, burayı alışveriş merkezi haline getirmiştir. Gümrük İskelesi ve Yeni Cami veya günümüzdeki adıyla Ulu Cami ve Çarşısı boyunca Toros Oteli'ne kadar olan kısımdaki binalar ve yolun kuzeyindeki binalar da Mavromati tarafından yaptırılmıştır (<https://www.yumuktepe.com/kostantin-mavromati-gunduz-artan/>, Erişim Tarihi: 25.01.2024).

Özellikle 1870'ler itibariyle Mersin'in çeşitli mahallelerinde, Ermeni-Ortodoks, Ermeni-Katolik, Ermeni-Protestan, Maruni-Katolik ve Rum-Ortodoks Kilisesi olmak üzere, Mersin'deki farklı cemaatler tarafından pek çok kilise açılmıştır (Oğuz, 2006: 33). Osmanlı arşiv belgelerine göre; Mersin'de yaşayan Ortodoks cemaat, 1849 yılında hükümete başvuruda bulunmuş ve hükümet, papaz efendinin evinde ibadete izin vermiştir. Zamanla Ortodoks nüfusun artmasıyla birlikte, cemaat papazı tarafından toplanan para ile merkezi hükümetten izinsiz bir şekilde kilise inşaatına başlanmıştır. İnşaatın kentteki görevliler tarafından fark edilmesi ve engellenmeye çalışılması neticesinde cemaat tekrardan hükümete başvuruda bulunmuştur. Bu başvuruda, inşası Şam Patrikliği'ne bağlı olarak sürdürülen Rum Ortodoks Kilisesi'nin, artan Hristiyan nüfus için bir ihtiyaç olduğu ve engellenmenin kaldırılması yönündeki talep iletilmiştir. Hükümet, tarafından cemaatin bu talebine olumlu cevap verilmiştir (Ünlü ve Ünlü, 2008: 200). Yapımına 1886 yılında başlanan ve 1890 yılında tamamlanan Rum Ortodoks Kilisesi de Rum cemaatini organize eden ve Mersin'in en zengin tüccarlarından olarak bilinen Konstantin Mavromati'nin öncülüğünde, Yeni Mersin gazetesi matbaasının karşısında, Mahmudiye Mahallesi'nde yaptırılmıştır (Mutlu, 1940: 7). Ayios Georgios Rum Ortodoks Kilisesi olarak anılan bu kilise çifte çan kulesi ve büyük kubbesi olan görkemli bir kilise olmuştur (<https://www.yumuktepe.com/kostantin-mavromati-gunduz-artan/>, Erişim Tarihi: 25.01.2024). Lozan Antlaşması'nın yürürlüğe girmesiyle gerçekleşen mübadele sonrasında bu kilise İslâm cemaatinin yararlandığı Zafer Camisi olarak kullanılmıştır (Mutlu, 1940: 7). Daha sonradan ise bir ara Halkevi'nin konferans salonu olarak hizmet veren bu yapı bir ara da sinema olarak hizmet vermiştir (Ünlü ve Ünlü, 2008: 202).

Hacı Konstantin Mavromati ve ailesi, ticari girişimcilikleri dışında, yoğun bir şekilde yer aldıkları hayır faaliyetleriyle de Mersin kentinde izler bırakmıştır. Hayır faaliyetlerinde bulunmaktan kaçınmayan Mavromati, Bezm-i Âlem Camii'nin yapımının ödenek yetersizliği nedeniyle gecikmesi üzerine camii yapımına katkıda bulunmuştur (Toksöz, 2011: 369). Bezm-i Âlem Valide Sultan tarafından yaptırılarak, 1870 yılında ibadete açılan caminin yapımı Mavromati nezaretinde gerçekleşmiştir. Cami-i Atik (Eski Cami)'in ihtiyaç karşılamada yetersiz kalması üzerine Belediye Meclisi Üyeliği ve Belediye Başkanlığı görevlerinde bulunan Abdulkadir Seydavi, bir cami yapımı girişiminde bulunmuştur. Bu caminin yapılacağı arsayı Mavromati bağışlamış ve Yeni Cami'nin inşasına 1900 yılında başlanmıştır. Cami yapımının planından kaynaklı olarak yarım kalan cami inşaatının tamamlanması amacıyla Mavromati'nin, mensubu olduğu cemaatin duymasını istemeyerek, dört yüz altın lira değerinde yardımda bulunduğu söylenmektedir. Bu caminin yapımının 1908 yılında tamamlanarak ibadete açılması ise Mersin'in zengin çiftçilerinden biri olan Hacı Yakup Ağa'nın katkısı ile gerçekleşmiştir. Yeni Cami, 1977'de yıktırılmış ve yerine 1978 yılında, Ulu Cami'nin inşası başlatılmış, Ulu Cami ise 1983 yılında henüz inşası tamamlanmamışken ibadete açılmıştır. Mavromati ayrıca, yapımına yeni başlanan Millet Hastanesi'ne de maddi yardımda bulunmuştur (<https://www.yumuktepe.com/kostantin-mavromati-gunduz-artan/>, Erişim Tarihi: 28.01.2024).

Mersin'e ticari ve dini yapıların kazandırılmasına büyük katkı sağlayan Mavromati girişimciliğini, eğitim konusunda da göstermiştir. "Rum Ortodoks Kız Okulu" diğeriyle "Mavromati Partenagogion" Mavromati'nin sahibi olduğu binada açılmış ve okulun tüm giderleri Konstantin Mavromati tarafından karşılanmıştır. Şimdiki Bit Pazarı'nın yerinde olan Aya Georgiyos Kilisesi'nin karşısında bulunan okulda, eğitim Yunanca yapılmış ve yabancı dil olarak Fransızca öğretilmiştir. 200 kız öğrencinin eğitim gördüğü, 4 öğretmen ve 1 müdürün görev yaptığı okulda 7 sınıf ve ayrıca bir de yuva kısmı yer almıştır. Konstantin Mavromati ayrıca oğulları Antonios ve Andreas ile birlikte günümüzdeki adı Osmaniye Mahallesi olan Hristiyan köyünde, bir Rum okulu daha açmıştır. "Hristiyan Köyü Rum Ortodoks Okulu" ve "Rum Ortodoks Kız Okulu" nun her ikisine de masraflar için düzenli bağış yapmıştır. (<http://dundenbugunemersin.blogspot.com.tr/2007/10/aznlklara-ait-okullar-ve-amerikan.html>, Erişim Tarihi: 28.01.2024; Toksöz, 2011: 369).

3.2. Mavromati Ailesi'nin Mersin'deki Ticari ve Kentsel Gelişime Katkıları

Mersin'in ticari gelişiminin ve ekonomik avantajlarının fark edilmeye başlanması, 19. yüzyılın ortalarına doğru birçok gayri müslimin buraya yerleşmesini beraberinde getirmiştir. Mersin'e yerleşmeyi tercih edenlerin çoğunluğunu, Kapadokya ve çevresinden Ortodoks Rum ve Gregoryen Ermeni, Suriye, Lübnan ve Mısır'dan Ortodoks Arap, Maruni ve Latin Katolik aileler oluşturmuştur. 19. yüzyılın sonlarına doğru kentin nüfusu, nüfus patlaması olarak nitelendirilebilecek bir düzeyde artış göstermiştir. Toplam nüfusun çoğunluğunu Müslüman nüfusun oluşturduğu kentte gayrimüslim nüfus olarak ise çoğunluğu Ortodoks Rumlar ve ardından gelen Ermeniler oluşturmuştur. Sürekli ve yoğun bir göç alan Mersin bu doğrultuda, nüfus hareketliliği itibariyle bir

göçmen kenti, ticari potansiyeli itibarıyla ise çevresine göre kapitalist dünya ile hızla eklemlenen bir ticaret kenti olarak nitelendirilebilir (Yorulmaz, 2004: 318; Adıyeke ve Adıyeke, 2004: 77-78).

Mersin'deki etnik çeşitliliğin temelini, kentteki ekonomik ve ticari potansiyel oluşturmuştur. Mevcut potansiyelden yararlanmayı bilen bazı tüccar aileler edindikleri gayrimenkuller ile oldukça zenginleşmişlerdir. Rum Ortodoks cemaatinden Beyrut asıllı Sursoklar ve Kıbrıs asıllı Mavromatiler, Bodosakiler bu ailelerin önde gelenlerindedir. Vitalis, Garbini, Mantovani gibi aileler de Avrupa'dan gelen Levanten kökenli Katolik ailelere örnek verilebilir. Bu aileler, Mersin'in kentsel gelişimine ticaret ve yatırım alanlarında önemli katkılar sağlamışlardır (Yorulmaz, 2004: 331; Adıyeke ve Adıyeke, 2004: 80).

Bölgedeki Rum aileler, hem kendi aralarında kurdukları güçlü ittifaklarla hem de bankerler, başarılı tüccarlar, toprak sahipleri ile kurdukları aile ilişkileri ile ekonomik güçlerini arttırmışlardır. Örneğin; Mavromati ve Siderikoudis aileleri böyle bir ittifak içinde olmuşlardır (Aytaç ve Kendirci, 2015, 36) Bununla birlikte, ekonomik güç açısından bu ailelerin bazıları arasında rekabet de söz konusu olmuştur. Böyle bir rekabet için ise, yine taraflardan biri olan Mavromati ailesinin Sursok ailesi ile aralarındaki, yazışmalara da yansıyan rekabet örnek olarak verilebilir (Yorulmaz, 2004: 331).

Mersin'de gayrimüslim tüccarlar çoğunlukla sanayi, ticaret, tarım, komisyonculuk, bankacılık, posta, kamu sektörü gibi faaliyet alanlarında etkin rol oynamışlardır (Yorulmaz, 2004: 324-331). Aralarında Mavromati'nin de yer aldığı bu tüccarlar Mersin'de henüz bankaların olmadığı dönemlerde, kır ve kent arasındaki ticari işleyiş açısından önem arz eden bir para ekonomisinin oluşmasını sağlamışlardır. Bir güvencenin olmadığı ticari ağda, kredi mekanizması yoluyla küçük tüccarların krediye ulaşabilmelerine ön ayak olmuşlardır. Küçük tüccarlara ve iç pazarlara ulaşmada özellikle Tarsus ve Adana'da kurulan yıllık fuarlardan yararlanmışlardır. Fuarlara katılım, Mersin'de deniz ticaretinin gelişmesini de beraberinde getirmiştir (Toksöz, 2011: 367-368).

Mavromati ailesi de sanayi ve ticarete yönelik önemli girişimleriyle Mersin'in kentsel ve ticari gelişiminde iz bırakan gayrimüslim aileler arasında yer almıştır. Hacı Konstantin Mavromati, 19. yüzyılın ortalarında Kıbrıs'tan, Mersin henüz oluşmamışken, Mersin civarındaki bir sahil köyüne göç etmiştir. Mavromati, göçmen bir tüccar iken, yaklaşık olarak yirmi yıl içinde bankacılık faaliyetleriyle uğraşan bir girişimci haline gelmiştir. Böylelikle Kıbrıslı Mavromati ve ailesi, Mersin'in en önde gelen ve en zengin ailelerinden biri olarak görülmüşlerdir (Toksöz, 2011: 364).

Ortodoks Rum cemaatinden olan Konstantin Mavromati'nin Mersin'de zengin gayrimüslim girişimcilerden biri olmasında ticaret, sanayi, bankacılık ve sarraflık, konsolosluk gibi alanlarda gösterdiği başarılı faaliyetleri etkili olmuştur (Ulutaş, 2012: 242-243). Ancak, Mersin'in kentsel ve ticari gelişimine yönelik girişimlerde adı geçen Mavromati sadece baba Hacı Konstantin Mavromati değildir. Baba Mavromati'nin 1905'te ölümü ile Mersin'in işgalinin son aylarında ailece Kıbrıs'ın Baf bölgesine gidilmesine kadarki süreçte bahsi geçenlerin oğul Mavromati'ler olduğunu belirtmek gerekir. Rusya Konsolosluğu, Rus vapur acenteliği gibi faaliyetlerde bulunanlar oğul Mavromati'lerdir (<https://www.yumuktepe.com/kostantin-mavromati-gunduz-artan/>, Erişim Tarihi: 29.01.2024; Yorulmaz, 2004: 327). Aile üyelerinin Mersin'in işgalinin son aylarında Kıbrıs'a geri dönmeleri sonucu, Büyük Millet Meclisi'nin 1922 tarihli kararıyla ailenin Tarsus'taki fabrikasına el konulmuştur (Uğuz, 2011: 329). Buradan hareketle, Mavromati ailesinin 1921 yılının son aylarında Mersin'den ayrıldıkları söylenebilir.

Mersin'in gelişim yıllarında Avrupa devletleri kendi vatandaşları ve tüccarları için Mersin'e konsolos vekilleri atamışlardır. Diğer devletlerden daha sonra konsolos vekili atayan İspanya, diğer çoğu Avrupa devletinden farklı olarak, bir Osmanlı vatandaşını, Konstantin Mavromati'yi konsolos vekili olarak atamıştır. 1870'lerde sarraflıkla uğraşan Konstantin Mavromati, konsolos vekilliğini de sarraflıkla uğraştığı dönemlerde yapmıştır (Yorulmaz, 2004: 331; Uğuz, 2006: 114-115).

Mersin'deki yabancı nüfus ve konsolosluklarla ilişkiler kurulmasında Mavromati gibi göçmen tüccarların büyük etkileri olmuştur. Mavromati dışında ailenin diğer üyelerinden bazıları da farklı devletlerin konsolosluk işleriyle meşgul olmuşlardır. Mavromati'nin ilk oğlu olan Andreas hem İspanyol konsolos yardımcısı hem

de Amerikan konsolos yardımcısı olarak görev yapmıştır. İkinci oğul Antonios ise Rus konsolosu olarak görev yapmıştır. İlk önce İngiliz konsolos yardımcısı olarak görev yapan damat Christmann, ardından Alman konsolos yardımcısı olmuştur. Mavromati'nin Mersin'deki yerel göçmen tüccar bir aileden gelen bir diğer damadı Tahinci, İsviçre konsolosu olarak görev yaparken, ikinci oğul Antonios'un kayınpederi ise Portekiz konsolos yardımcısı olarak görev yapmıştır (Toksöz, 2011: 372-373). Bahsi geçen kayınpeder Siderikoudis'tir (Aytar ve Kendirci, 2015: 36). Bazı yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla, oğullardan Antovan Mavromati'nin Mersin'e gelip giden Rusya tebaasının işleriyle ilgilenmek için Rusya konsolos vekili olarak 1907 yılında tayin edildiği görülmektedir (BOA., DH.MKT., 1150/49, 2 Mart 1907). 1903 tarihli bir belgede Antovan (Andon) Mavromati'den Rusya'nın Mersin Konsolosluğu Tercümanı olarak bahsedilmektedir. Bu belgeden, Antovan Mavromati'nin konsolos vekilliğine atanma öncesinde bu görevi yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Aynı belgede ayrıca, Antovan Mavromati'nin Osmanlı tebaasının işlerine fazlaca müdahalede bulunduğu ve bu konuda gerekenin yapılması talep edilmiştir (BOA., DH.MKT., 804/48, 31 Aralık 1903). Oğullardan bir diğeri Andriya Mavromati'nin ise Mersin'deki İspanya Viskonsolosluğu görevinin 1917 yılında sona erdiği görülmektedir. Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından yapılan bildirimde göre, Andriya Mavromati'nin yerine Mösyö Benvenist tayin edilmiş ve Andriya Mavromati'nin böyle bir sıfatının bulunmadığı diğeri Yunan tebaası için geçerli olan kararlara tabi olduğu belirtilmiştir (BOA., ŞFR., 79/11, 2 Eylül 1917).

Mersin'deki ticari işleyiş kentte ticari kurumlara ihtiyaç doğurmuş ve bankacılık faaliyetleri önemli hale gelmiştir. Çoğu yerde olduğu gibi bankacılık faaliyetlerinin başlamasında sarraflar etkin olmuşlardır (Dingeç, 1998: 85). Mersin'de bu alandaki ilk girişimlerden birini 1872 yılında Konstantin Mavromati gerçekleştirmiştir. Yüz bin lira tutarında bir sermaye ile "Hirisman ve Mavromati Evlatları" adıyla açtığı yazıhanede bankacılık faaliyetlerinde bulunmuştur (Mutlu, 1941c: 5). Mavromati'nin yazıhanesinin bulunduğu sokağa "Mavromati Bankası Sokağı" denilmesi de bundan dolayıdır (Yorulmaz, 2004: 331). Sonradan, Osmanlı Bankası ve Ziraat Bankası'nın yanı sıra Avrupa bankalarından bazıları da Mersin'de şubeler açmışlardır. Ziraat Bankası'nın Mersin'de kuruluşunun temelini, para ihtiyacı duyan çiftçinin düşük faizle para alması amacıyla 1875 yılında açılan Menafi Sandığı oluşturmuştur (Mutlu, 1941c: 5; Dingeç, 1998: 86). Osmanlı Bankası, Kırım Savaşı'nın yarattığı masrafların karşılanması amacıyla 1856'da kurulmuştur (Dingeç, 1998: 88). Ticari işleyişteki artışla birlikte merkezi Paris'te olan Osmanlı Bankası'nın bir şubesi de Mersin'de açılmıştır. Bağdat şimendifer hattının inşasını üstlenen Almanlar hem inşaa faaliyetlerinin sürdürülmesi hem de bölgedeki iktisadi gelişimi yakından takip etmek amacıyla Deutsche Orient Bank'ın bir şubesini de 1904 yılında Mersin'de açmışlardır. Yunan sermayeli Atina Bankası'nın bir şubesi de 1906 yılında kurulmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında Mersin'i işgal eden Fransızlar ise Memalik-i Şarkıye Fransız Bankası'nı kurmuşlardır (Mutlu, 1941c: 5). Ayrıca, Osmanlı Bankası ve Mavromati gibi önde gelen birçok zengin tüccar, gemi ve kıyı arasında olumsuz hava koşullarından kaynaklanan kargo hasarlarını sigorta kapsamına almaya yönelik düzenlemelerde bulunmuşlardır. Mavromati ailesinin bir banka kurmasının, ailenin Mersin'deki ticari işleyişte elde ettikleri başarıyı gösterdiği söylenebilir. Hacı Konstantin Mavromati, Osmanlı bankasıyla güçlü bağlar kurarak ailesinin, devamlılığı olan güçlü bir kurum kurmasını sağlamıştır (Toksöz, 2011: 377-378).

Mersin'in önemli tüccarlarından biri olarak Mavromati, yabancı firmalarla da ilişkiler kurarak iş birliği içinde olmuştur. Kendisi ve ailesi, toplumsal ve kişisel bağlantılar kurmaya önem vermişlerdir. Bu doğrultuda, evlilik ittifakları da yapılmıştır. Buna göre kızlarından biri, Mersin'de çeşitli işlerle uğraşan, Alman bir finansçı olan Christmann ile evlenmiştir. Torunu vesilesiyle, Beyrut'un köklü ve en güçlü ailelerinden biri olan Arap Ortodoks Barbur ailesiyle bir evlilik ittifakı kurulmuştur. Beyrut'la ticari bağlantı sağlayabilme açısından bu ittifak önemli olmuştur. Mavromati'nin bir diğeri kızının yaptığı evlilik ise İstanbul'un köklü tüccar ailelerinden olup Adana'da ikamet eden Tahinci ailesiyle bağlantı kurulmasını sağlamıştır. Oğullarından birinin yaptığı evlilik ile de Sakız Adası'ndan göçmen bir aile olan Siderikoudis ailesiyle bağlantı kurulmuştur. Bu aile, sahip olduğu zenginlikle birlikte Siderikoudis'in, kentteki Rus taşımacılık şirketinin acenteliğini ve Portekiz'in yardımcı danışmanlığını yapması da ailenin Mersin'deki itibarını arttırıcı bir etkide bulunmuştur (Aytar ve Kendirci, 2015: 36). Görüldüğü gibi Mavromati, sadece Mersin ve civarı değil, İstanbul ve civarında da evlilik ittifakları yoluyla ilişkiler ağını daha fazla güçlendirmeye çalışmıştır (Toksöz, 2011: 366-369).

Çukurova ve civarında modern anlamda sanayileşmeye yönelik atılan adımların 19. yüzyıl ortaları itibariyle başladığı söylenebilir. Özellikle dokuma sanayi alanında yüzyılın sonlarına doğru önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

Bu doğrultuda pamuk presleme ve iplik fabrikalarının kurulmasında bir artış yaşanmıştır (Bozkurt, 2001: 120). Pamuğun temizlenmesi ve balyalanmasının yapıldığı çırçır fabrikaları devamında iplik, dokuma ve kumaş fabrikalarının da kurulmasıyla fabrikalaşma çeşitlenerek gelişmiştir. (Uğuz, 2011: 327). Bu alanda özellikle Rum Ortodoks girişimciler ön plana çıkmışlardır (Aytar ve Kendirci, 2015: 35). Mavromati ailesi de Tarsus'ta çırçır ve iplik fabrikaları kurarak bu alanda girişimde bulunmuştur. Hatta Tarsus'ta ilk çırçır fabrikasının 1848 yılında Mavromati tarafından kurulduğu yönünde bir bilgi de mevcuttur (Çoruh, 2019: 50). Bununla birlikte bazı kaynaklarda bu konuda farklı bilgilere de rastlanmaktadır. Buna göre Tarsus'ta ilk çırçır fabrikasının Beyrut asıllı bir Osmanlı Rum vatandaşı olan ve İngiltere konsolos vekilliği yapan Harison Debbas ve ortakları tarafından 1862'de kurulduğu, 1863 yılında da Rifail Papasyan tarafından bir fabrika kurma girişiminde bulunulduğu (Orhan ve Uçar, 2021: 180; Ulutaş, 2012: 235); İngiliz tüccar J.B. Gout'un Adana, Mersin ve Tarsus'ta ilk çırçır fabrikalarını 1863 yılında kurduğu (Bozkurt, 2001: 120; Yorulmaz, 2004: 328; Ulutaş, 2012: 237; Aytar ve Kendirci, 2015: 36); Tarsus'ta bir çırçır fabrikasının kurulmasına yönelik en eski ruhsatnâmenin müracaatta bulunan Cemsikot Bazargan'a 1864 yılında verildiği yönünde bilgiler de bulunmaktadır (Uğuz, 2011: 326). Görüldüğü üzere, Tarsus'ta çırçır fabrikasını ilk kez kimin, hangi yılda kurduğuna yönelik olarak farklı isim ve tarihlerden bahsedilmektedir.

Mavromati'nin kurduğu fabrikalarla ilgili de bazı muallak durumlar söz konusudur. Mavromati'nin kurduğu fabrikalardan çırçır fabrikası, iplik fabrikası, pamuk fabrikası, Mavromati fabrikası olarak bahsedilmesinin yanı sıra kuruluş tarihlerinde de farklılıklar bulunmaktadır. Bir kaynağa göre Mavromati'nin Bolkar Dağı'ndaki Sunturas adlı nehir üzerinde bulunan pamuk fabrikası 1870'lerde kurulmuştur (Bozkurt, 2001: 122). Bir kaynakta ise, Mavromati ve Şürekası adındaki iplik fabrikasının 1887 yılında kurulduğu (Eldem, 1994: 75); bir diğer kaynakta Mavromati fabrikasının farklı kaynaklarda 1887'de veya 1888'de kurulduğu (Ulutaş, 2012: 243); başka bir kaynakta ise Mavromati'nin, Tarsus'taki çırçır ve iplik fabrikalarının inşasının 1889'da başladığı ve 1890'da tamamlandığı belirtilmektedir (Uğuz, 2011: 328-329). Ayrıca, Constantine Mavromati'nin 1889 yılında su ile çalışan ilk pamuk dokuma değirmenini açtığı ve bu girişimin bölgedeki sanayileşmenin gelişimine katkısı, Şubat 1889 tarihli Neologos Constantinople gazetesinde; *"Nihayet Yunan kardeşimiz Bay Mavromatis'in İngiliz fabrikalarıyla kalite ve stil bakımından eş değer olan büyük ve geniş pamuk fabrikası Tarsus'ta çalışmaya başlamıştır."* şeklinde haber edilmiştir (Aytar ve Kendirci, 2015: 36). İncelenen kaynaklarda belirtilen farklı tarihler ve fabrikaların çırçır, iplik ve pamuk fabrikası şeklinde belirtilmesinden dolayı, Mavromati'nin fabrikalarının kuruluş tarihi ile ilgili net bir şeyin söylenmesi zorlaşmaktadır.

Kuruluş tarihlerinde farklılıklar bulunsa da mevcut kaynaklardan Mavromati'nin fabrikaları ile ilgili bilgiler edinilebilmektedir. Mavromati'nin iplik fabrikası eskiden "Sunturas, Cydnus, Kydnos" olarak adlandırılan Tarsus (Berdan) Nehri üzerinde kurulmuştur (Bozkurt, 2001: 122; Ulutaş, 2012: 244; Aytar ve Kendirci, 2015: 36). Christman ve Mavromati oğulları ortaklığında işletilen fabrikanın "Cydnus İplikhanesi" olarak adlandırılması da bu nehrin adından kaynaklanmaktadır (Ulutaş, 2012: 244; Aytar ve Kendirci, 2015: 36). Fabrikadan aynı zamanda "Mavromati ve Şürekası İplik Fabrikası" olarak bahsedildiği de görülmektedir (Eldem, 1994: 75). Fabrikalaşma ve endüstriyel üretimin hız kazanmasıyla hükümet yeni yatırımlardan gelir elde etme amacıyla yaptığı çalışmalar neticesinde, bu tür fabrikaların belirli oranlarda vergilendirilmesini zorunlu kılmıştır (Ulutaş, 2012: 244). Bu doğrultuda, 1890 yılında Maliye Nezareti'ne tebliğ edilen bir yazıda, Mavromati'nin Tarsus'taki pamuk ve iplik fabrikası binası dışında, fabrikadaki alet ve edevattan da kıymet vergisi alınması ve hukukun korunması hususunda gereğinin yapılması bildirilmiştir (BOA., MV., 54/22, 30 Mayıs 1890).

Hem Mersin'deki hem de Tarsus'taki fabrikalaşma sürecinde vakıf arazilerinin ruhsat alınması suretiyle kiralandıkları görülmektedir. Mavromati de fabrikalarını kurma girişiminde bulunurken vakıf arazisi kiralamıştır (Ulutaş, 2012: 275; Yorulmaz, 2004: 328). Kurduğu çırçır ve iplik fabrikaları ile dönemin önemli yatırımlarını gerçekleştiren Mavromati 1889 yılında fabrikaları için Almanya'dan 10.000 adet iplik eğirme makinesi (miğzel), 80 beygir gücünde bir adet su tribünü getirtmiştir. İnşa sürecinin 1890 yılında tamamlanmasıyla Mavromati'nin fabrikaları üretime başlamıştır. Fabrika çalışanlarının bir kısmını, 1891 yılında Tarsus'a gelen Girit muhaciri kadın ve kızlar oluşturmuştur (Uğuz, 2011: 328-329). Giritli göçmenlerin iskanları ile ilgili verdikleri Ağustos 1900 tarihli dilekçeden anlaşıldığı kadarıyla, bu tarihlerde de Giritli kadın ve kızların Mavromati'nin fabrikalarında çalışmaya devam ettikleri görülmektedir (Çelik, 2009: 116). Mavromati'nin fabrikalarının kuruluşunun 1890 yılında tamamlanarak üretime başladığından bahsedilmekle birlikte, farklı bir kaynakta, Konstantin Mavromati ve ailesinin Tarsus'ta 60 çırçır makinesi ile bir iplik eğirme fabrikası kurduğu ve hidrolik enerjiyle çalışan bu fabrikada

1888 yılı itibariyle, çoğunluğu kadın ve çocukların oluşturduğu toplam 135 işçinin çalıştığı, üretilen 145.000 kiloluk ipliğin 580.000 frank değerinde olduğu, 2.700 adet çıkırıktaki boyut olarak 4-18 numara iplik üretildiği, 1890'larda ise iplik üretiminin yılda yaklaşık olarak 1.000.000 kilo civarında olduğu belirtilmektedir (Ulutaş, 2012: 242-243). Yer verilen kaynaklardan da görüleceği üzere, Mavromati'nin fabrikalarının üretime geçiş tarihleri açısından farklılık bulunmaktadır. Fabrika kuruluş tarihi 1887 olarak verilen bir başka kaynakta ise, Mavromati ve Şürekâsı İplik Fabrikası'nın (Çukurova Mensucat) 1914 yılı verilerine göre, fabrikada aktif iş sayısı 5.000 adet, işçi sayısı 350, iplik üretimi 200 ton ve değerinin 7,9 milyon kuruş olduğu belirtilmektedir (Eldem, 1994: 75). 1917 yılında Mavromati İplik Fabrikası'na Almanya'dan malzeme gönderildiği ve bu malzemenin Tuna üzerinden Tarsus'a sevk edildiği görülmektedir (BOA., HR.ŞFR., 659/30, 13 Mart 1917). Buradan hareketle, Mavromati ve Şürekâsı İplik Fabrikası'na ilk kuruluş yıllarında olduğu gibi Almanya'dan çeşitli malzeme getirilmesinin bu tarihlerde de devam ettiği söylenebilir.

Mavromati İplik Fabrikası'nın işleyişiyle ilgili olarak, 1895 yılında bu fabrikayı gezen Şerafeddin Mağmûmî'nin gözlemleri önemli detaylar sunmaktadır. Mağmûmî'nin gözlemlerine göre; fabrikada hem çırçır hem de iplik makineleri çalışmaktadır. Bu da ham pamuğun temizlenmesinin de iplik haline getirilmesinin de aynı tesiste gerçekleştirildiğini göstermektedir. Ayrıca fabrikanın maliyetinin 50.000 lira, yıllık getirisinin 15.000 lira, çalışan sayısının 450 kişi olduğu ve işlenen ürünlerin tamamının Anadolu'ya sevk edildiği belirtilmektedir (Uğuz, 2011: 329). Mavromati İplik Fabrikası'ndaki işleyiş 1900'lerin başlarında da aynı şekilde devam etmiştir. Ancak Mavromati'nin ölümüyle başlayan, sonrasında I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nın yarattığı olumsuzluklar, Mersin ve Tarsus'un işgale uğraması gibi olaylarla devam eden olumsuz süreç sonunda fabrikanın girdiği mali krizler atlatılamamıştır. (Uğuz, 2011: 329). 1915 yılında Yunan tebaasından merhum Konstanti Mavromati'nin oğullarından Hristokoros ve Andrey Mavromati tarafından Mersin kasabası civarında bulunan emlak ve arazilerine el konulduğu gerekçesiyle bir şikayette bulunulmuştur. Merkezden Adana vilayetine çekilen telgrafta, bu şikayetin incelenmesi ve bu türden şikayetlere meydan verilmemesi bildirilmiştir (BOA., DH.ŞFR., 54/165, 29 Temmuz 1915).

1922 yılında Mersin ve Tarsus'taki işgal sona erdiğinde ise Mavromati ailesinin çoğu üyesi Mersin'den ayrılmıştır. Bu durum, ailenin Tarsus ve Mersin'deki gayrimenkulünün çoğunun atıl halde kalmasına yol açmıştır. 1922 yılında Büyük Millet Meclisi'nin aldığı kararla ve sahiplerine de tebliğ edilerek ailenin Tarsus'ta bulunan fabrikasına el konulmuştur (Uğuz, 2011: 329). Buna göre, ailenin fabrika üzerindeki sahipliğinin el koyma tarihine kadar devam etmiş olduğu söylenebilir. Sahiplerinin mevcut borçlarının kapatılması amacıyla 1925 yılında bir müzâyede ile satışa çıkarılan fabrikanın yeni sahibi Tarsus'un önde gelenlerinden Sadık Paşa'nın oğlu Necmeddin Bey olmuştur. Ancak Mavromati'nin Yunan tabiiyetinde olan oğlu Hristokoros'un, Mersin ve Tarsus'taki aileye ait gayrimenkulleri satılabilmek için Mersin'e gelmesi devir işleminin askıya alınmasına neden olmuştur. 1926 yılında fabrika, Sigmat İtalyan Şirketi'ne kiraya verilmiştir. Fabrikanın, Sadık Paşa ve Karamehmedzâdelerin uhdesine geçişi ve bu kişilerin fabrikalarının (Çukurova Fabrikası) bünyesine dahil edilerek milli sermaye haline getirilişi 1927 yılında olmuştur. Bundan dolayı Çukurova Fabrikası'nın kuruluş tarihi, Mavromati Fabrikası'nın kuruluş tarihine kadar götürülmektedir (Uğuz, 2011: 330; 336). Varlığı Cumhuriyet dönemine kadar devam eden Mavromati Fabrikası, Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine kalan miraslardan biri olmuştur (Ulutaş, 2012: 244).

Mersin ve Tarsus'ta pamuğa dayalı fabrikalaşma dışında bölgede üretilen bir diğer ürün olarak buğdaydan un elde edilmesi de fabrikalaşma düzeyinde gerçekleştirilmiştir. 19. yüzyıl sonlarına gelinene kadar yel değirmenleri ve su değirmenleriyle yapılan un üretimi, bu tarihler itibariyle buhar gücüyle çalışan değirmenler vasıtasıyla da yapılabilmeye başlamıştır (Bozkurt, 2001: 123). Böylelikle, un üretiminde fabrikalaşma süreci başlamıştır (Uğuz, 2011: 327). Bölgedeki fabrikalaşma sürecinde çoğunlukla gayrimüslim girişimciler aktif olmuşlardır. Un değirmenlerinin veya un fabrikalarının açılması da gayrimüslim girişimcilerin ilgi alanları içinde olmuştur (Yorulmaz, 2004: 328). Özellikle Rum Ortodoks girişimciler, pamuk fabrikalarında olduğu gibi un fabrikalarında da en aktif kesimi oluşturmuşlardır (Aytaç ve Kendirci, 2015: 36). Mavromati de bu girişimcilerden biri olup un üretimi ile de ilgilenmiştir. Nitekim Cumhuriyet dönemi öncesindeki önemli un fabrikalarından biri Mavromati'nin un fabrikası olmuştur (Bozkurt, 2001: 124). 1888 tarihli bir yazışmada, Konya'da baş gösteren kıtlıkta kalanlar için Mösyö Mavromati'den alınan beş bin çuval unun naklinde vergi alınmaması yönünde bir karar alındığı görülmektedir (BOA.,Y.PRK.DH., 2/75, 11 Mayıs 1888). Mevcut bir kaynağa göre, bu fabrikada çırçır ve pamuk işleme bölümleri de bulunmaktadır. Aynı kaynakta, 1927-1928 yıllarında Mersin merkezde bulunan fabrika ve değirmenlerin cinsleri ve üretimlerine

bir tabloda yer verilmiştir. Tablo verilerine göre; Mersin Yetime mahallesinde, Mavromati adıyla un ve pamuk üzerine değirmen ve fabrika bulunduğu, sahiplerinin ise Fuad Barbur ve Biraderleri'nin olduğu, 10 beygirlik motor gücüyle bir senelik un hasılatının 144.000 kilo, pamuk hasılatının ise 100.000 kilo olduğu belirtilmektedir (Bozkurt, 2001: 124-128). Buna göre, girişimde bulunduğu alanlarla ilgili olarak Mavromati adının, Cumhuriyet döneminde de var olduğu görülmektedir.

Deniz ticareti, Mersin'in kentsel gelişimini sağlayan ve hızlandıran önemli bir unsurdur. Mersin'in deniz ticaretinin gelişmesine yönelik avantajlı konumu hem devletin hem de yabancı devletler ve özel girişimcilerin dikkatlerinin Mersin'deki ticari potansiyele yönelmesini sağlamıştır. Bu potansiyeli değerlendirebilmek için yeni iskelelerin inşasına ve ihtiyaç duyulan diğer alt yapı yatırımlarına verilen önem artmıştır (Mazak ve Doğan, 2014: 84). Mavromatilerin bu alanda da girişimde buldukları görülmektedir. Mavromati İskelesi olarak anılan ve ahşaptan yapılan bu iskele 1883 yılında tüccar kulübünün ve sahildeki sıhhiyenin bulunduğu yerin ön tarafında yaptırılmıştır (Mutlu, 1941b: 6). Artan'ın bir çalışmasında; *"Mavromati, 1866 yılında Azak Han'ın karşısında Taş İskele'yi yapmıştır. 95 m. uzunluk, 5 m. genişlikteki ihracat iskelesinde vinç yoktu..... Mavromati 1883 yılında, şimdiki Toros Otelinin önünde bir iskele daha yaptırmıştır..."* Şeklinde bir bilgiye yer verilmiştir (<https://www.yumuktepe.com/kostantin-mavromati-gunduz-artan/>, Erişim Tarihi: 04.10.2024)¹. Taş İskele'den bahsedilen diğer kaynaklarda bu iskelenin kim tarafından yaptırıldığı konusunda bir bilgi mevcut değildir. Mersin iskeleleriyle ilgili çalışmasında Mutlu Taş İskele'den; *"Taşhanın şarkında ve tüccar hanının karşısındaki ihracat iskelesi olan ve 'Taş iskelesi' adıyla söylenen iskeledir. Bu da 1866 tarihlerinde yapılmıştır. Bu iskelede bilâhère islâh edilerek uzatılmıştı. Deniz burada daima geri çekilmektedir. Uzunluğu 95 genişliği 5 metre olup vinç teşkilâtı yoktur."* Şeklinde bahsetmiştir (Mutlu, 1941b: 6). Develi ise çalışmasında bu iskelenin Mersin Limanı'nın inşasına kadar kullanıldığı bilgisine yer vermiştir (Develi, 2012b: 86). Ulaşılabilir kaynaklardan sadece Artan'ın çalışmasında bu bilgiye rastlanmıştır. Buradan, Mavromatilerin, 1883 yılında yaptırdıkları "Mavromati İskelesi"nden önce, yani 1866'da "Taş İskelesi"ni yaptırdıkları anlamı çıkmaktadır.

Mavromatilerin deniz bağlantılı ticaretin gelişimine yönelik girişimleri sonraki dönemlerde de devam etmiştir. Konstantin Mavromati'nin oğullarından biri olan Antonaki Mavromati, 1900'lerin ilk yıllarında, Belediye'ye ait olan ancak tamiratı yapılmadığı için sadece taş kısmı kalan, Mersin'in ahşap yapılı ilk iskelesi olan Gümrük İskelesi'ni gönüllü olarak yeniden yaptırma talebinde bulunmuştur (Yorulmaz, 2004: 325; Mazak ve Doğan, 2014: 73). Bu konuyla ilgili olarak Mersin Belediye Meclisi'nin 10 Nisan 1911 tarihli karar suretinde; *"Mukaddemâ inşâ idilmiş ve muahharan harâb olup belediyece inşâ ve ta'mîrinden sarf-ı nazar olunarak yalnız taş kısmı kalmış olan Mavromati bankası mevki'indeki iskelenin mahz-ı memlekete bir hizmet-i fâhire olmak üzere mesârifî kisesinden i'tâ ile müceddeden inşâsı ve fakat mezkûr iskele belediyeye âid ve rûsûmî vâridât-ı bahriyeden ma'dûd olduğu cihetle ilerüde ta'mîrâtın belediyeye âid bulunması ve bir de gümrük iskelesi emvâl-i ticâriye ile yolculara gayr-ı kafi olduğundan müceddeden inşâ ideceği iskeleye bir yolcu salonu ve bir de me'mûr odası inşâ ideceği iskeleye bir yolcu salonu ve bir de me'mûr odası inşâ ideceği Mösyö Andon Mavromati tarafından bâ arz-ı hâl beyân ve ta'ahhüd idilmiştir..... mûmâ ileyh Mösyö Andonaki'ye beyân-ı teşekkür ile belediye nezâreti altında icrâ ve ikmâlîne karâr virildi."* İfadelerine yer verilmiştir. Buna göre; Mösyö Andon Mavromati, hem ticari mallar hem de yolcular açısından yetersiz ve kullanımı elverişsiz bir halde bulunan bu iskelenin yenilenmesi ve ayrıca iskeleye bir yolcu salonu ve bir de memur odasının eklenmesini kendi geliriyle karşılayacağını belirterek böyle bir girişim talebinde bulunduğu, Mavromati'nin bu girişiminin hem belediye gelirlerinin artırılması hem de halka kolaylık sağlanması açısından büyük bir önemi arz ettiği, takdirle karşılanan bu girişim konusunun, 10 Nisan 1911 yılında belediye tarafından sonuçlandırılarak anlaşma yönünde karar alındığı belirtilmiştir (BOA., DH.İD., 161/1, 10 Nisan 1911).

Mersin Ticaret ve Sanayi Odası'nın kuruluşu, Mersin'in ticari ve kentsel gelişiminde önemli bir adım niteliğindedir. Mavromati, bu odanın kuruluşuna da önemli bir katkı sağlamıştır (Yorulmaz, 2004: 328; Çoruh, 2019: 50). Mevcut kaynaklara göre odanın kuruluş tarihi, 1885, 1886, 1898 olarak belirtilmekte olup neticede Mersin Ticaret Odası'nın 19. yüzyıl sonlarına doğru kurulduğu söylenebilir (Adıyeke ve Adıyeke, 2004: 74; Uğuz, 2011: 316; Çoruh, 2019: 50; Toksöz, 2011: 378). Mavromati ailesi, Mersin Ticaret Odası Yönetim Kurulu Üyeliği içinde de yer almıştır (Toksöz, 2011: 378).

¹ Bu linkteki bilgi için bkz., Artan, G. İçel Sanat Kulübü Aylık Bülteni Temmuz/Ağustos 2002-115.

Bölgedeki sosyo-ekonomik dönüşümde önemli rol oynayan Mavromati, bölgede yenilikçi projeler geliştiren bir girişimci olmuştur. Bu doğrultuda Adana ve Tarsus arasındaki ovalık alanın sulanmasına yönelik olarak ve bir süre sulanan bu ovalık alan üzerindeki vergilendirmenin bir kısmının karşılığında bir yatırım önerisinde bulunmuştur. Bu öneri, bölgedeki Seyhan ve Ceyhan nehirlerinden yararlanılarak bir sulama kanalı projesini içermiştir. Ancak resmi otoriteler tarafından Mavromati'ye geliştirdiği bu proje ile ilgili olarak herhangi bir imtiyaz verilmemiştir (Ünlü ve Ünlü, 2008: 202; Toksöz, 2011: 367; Yorulmaz, 2004: 332). Dr. Selig Soskin, bölgenin 1904 yılı sonlarına ait olarak verdiği bilgilerde, sulama kanallarının açılabilmiş olmasının, nehir taşkınlarını ve yeni bataklık alanların oluşmasını önleyebileceğini, yeni ekilebilir tarımsal alanların oluşabileceğini ayrıca, halk sağlığı açısından da faydalı sonuçlar üretebileceğini belirtmiştir (Uğuz, 2011: 292).

1877-1878 yılları aralığını içeren Adana Vilayet Salnamesi'ndeki bilgilere göre, Mersin kentinin bütün köylerinde yaygın olan çiftçilik ve ziraatte Müslüman nüfus daha fazla etkin olmuştur. Ancak pamuk ve narenciye üretimi önem kazanmaya başlayınca zengin gayrimüslimler de toprak alarak çiftlikler kurmaya başlamışlardır. Bu konuda, Konstantin Mavromati'nin oğlu Hristomos'un sahip olduğu 2.340 dönümlük çiftlik ve Likardopulos ailesinin sahip olduğu 4.278 dönümlük çiftlik örnek verilebilir. Konuyla ilgili mevcut kaynakta, esasen bu iki çiftlik arazisi dönümlerinin tapu kayıtlarında belirtilenden çok daha fazla olduğu, toplamda 15.000 dönümü bulunduğu belirtilmektedir. Yine aynı kaynağa göre, bu arazilerin istimlak edilmesi ve Rumeli muhacirlerinin iskanına tahsisi, 12 Mayıs 1915 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla uygun görülmüştür (Yorulmaz, 2004: 330). 1907 tarihli bir şer'iyeye sicilinde ise, Tarsus Zorbaz Harkı Mahallesi'nde, batısında Mavromati fabrikasının da bulunduğu meyveli ve meyvesiz ağaçların olduğu 58 dönümlük bahçedeki 72 hissenin, 900 guruşa Mösyö Andriya ve Yorgi Mavromati'ye satıldığı belirtilmektedir. Yine 1907 yılına ait başka bir kayıtta ise, baba Mavromati'nin ölümü sonrasındaki mal paylaşımıyla ilgili bir davada, Şamlı Mahallesi'nde, doğusunda Mavromati'nin varislerinin iplik fabrikasının da bulunduğu alandaki bazı hisselerin Andriya, Yorgi Mavromati ve Hatice Hatun'a satışı kararı alındığından bahsedilmektedir. Atıfta bulunulan kaynakta, 1907 yılına ait bu kayıtlardan edinilen bilgiler, bu tarihte Konstantin Mavromati'nin varislerinin Mavromati fabrikasına yakın parsellerden hisse satın alma yoluyla fabrika alanını genişlettikleri şeklinde yorumlanmıştır (Orhan ve Uçar, 2021: 182).

Konstantin Mavromati'nin oğullarından biri olan Antonaki Mavromati de baba Mavromati'nin girişimci faaliyetlerde bulunmuştur. Mersin'de en büyük ticari yatırıma sahip girişimcilerden biri olarak Antonaki Mavromati, 1914 yılı başlarında, kendisine ait deniz kıyısındaki bir binayı gaz deposu haline getirme amacıyla ruhsat talebinde bulunmuştur (Yorulmaz, 2004: 327). Bu bina, belediye depolarının uzağında inşa edilmiş bir binadır (BOA., DH.İD., 70/66, 6 Mayıs 1914). Antonaki Mavromati'nin bu talebi Rus konsolosluğu ve yabancı uyruklu olmasından dolayı tereddütle karşılanmış ve yabancı uyruklu kişilerin bu yöndeki talepleri konusunda hukuken bir açıklığın bulunmadığı belirtilmiştir (Yorulmaz, 2004: 327).

4. SONUÇ

Askeri, siyasi ve iktisadi gücünü arttıran Avrupa'nın Osmanlı üzerindeki etkisi artmış ve ülke ekonomisi dış etkilere daha açık bir hale gelmiştir. Sanayileşen ve rekabet içinde olan Avrupa ülkelerinin 19. yüzyılda Osmanlı liman kentlerine yönelik ilgisi yoğunlaşmıştır. İngiltere ve Osmanlı İmparatorluğu arasında imzalanan ve İngiltere'ye önemli ticari imtiyazlar sağlayan 1838 Baltalimanı Antlaşması Osmanlı için bir dönüm noktası niteliğinde olmuştur. Bu antlaşma itibarıyla, Avrupalıların daha etkin olduğu Osmanlı dış ticaret hacminde artış görülmüş ve liman kentlerinde güçlü ticari bağlantılar kurulmasının alt yapısı oluşmuştur. Ticaretin genişlemesi için demiryolları, limanlar gibi altyapı yatırımlarına ağırlık vermeye başlayan Avrupalı sermayedarlar bu yatırımları özellikle, ticari getirisi olan çeşitli tarım ürünlerinin üretim potansiyeline sahip olan bölgelerde yoğunlaştırmışlardır. Batı Anadolu, Marmara, Doğu Karadeniz ve Çukurova bu yöndeki ilginin ve kapitalist etkinin yoğunlaştığı bölgeler içinde yer almışlardır.

Çukurova yöresinin denizle bağlantısı, önceleri Tarsus İskelesi vasıtasıyla sağlanıyorken, coğrafi şartlardan kaynaklı olarak işlevselliğini kaybetmesinin ardından, Tarsus İskelesi yerine Mersin İskelesi Çukurova'nın dışa açılan kapısı konumuna yükselmiştir. Mersin, ticari işlevselliğinin hızla artmaya başlamasıyla Osmanlı'nın Doğu Akdeniz'deki önemli liman kentleri arasına girmiştir. Hem Osmanlı hem de Avrupa kaynaklı konjonktürel etkiler Mersin'deki gelişmeyi hızlandırmıştır. Mısırlı Mehmed Ali Paşa'nın Adana ve Mersin civarını işgaliyle Mersin'de

pamuk üretimine ağırlık vermesi ve 1860'lı yıllarda Amerikan İç Savaşı ile İngiltere'nin pamuk ithalatının kesintiye girmesi, 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın yapımında kullanılacak kerestenin Mersin ve civarından karşılanması gibi gelişmeler pamuk ve kereste ticaretinin artışını sağlamıştır. Bu da kentin iktisadi ve ticari potansiyelinin yarattığı çekimle farklı yerlerden gelen azınlıkların kente göç etmesini beraberinde getirmiştir. Kentin dönüşümünün ve ticari gelişiminin önemli bir ayağını oluşturan göçmen tüccar ailelerin özellikle gayrimüslim azınlıklar olduğu ve sanayi ve ticaret alanlarındaki yatırımların çoğunlukla bu kesim tarafından yapıldığı görülmektedir. Farklı cemaatlere mensup olan Rumlar, Ermeniler, Türkler, Müslüman ve Hristiyan Araplardan oluşan bu göçmen nüfus kentin dönüşümünün ve ticari gelişiminin önemli bir ayağını oluşturmuşlardır. Mersin'de bir kent kültürünün oluşmasında ve kentin kozmopolit bir kimlik kazanmasında bu etnik çeşitlilik farklılık yaratan bir unsur olmuştur.

Çoğunluğunu Hristiyan kesimin oluşturduğu bu öncü tüccar ailelerin göçleri, Mersin'in henüz kentsel bir kimlik kazanmadığı dönemlerde başlamıştır. Mersin'in kentsel ve ticari gelişimine sağladıkları katkılarla ve yaptıkları hayır işleriyle de anılan bu girişimci göçmen ailelerden biri de Mavromati Ailesi'dir. Kıbrıs'ın Baf bölgesinden göç eden Rum Ortodoks Konstantin Mavromati ve ailesinin hem ticari girişimciliği hem de yönetici kesimle kurduğu iyi ilişkileri kentin en zenginlerinden ve önde gelenlerinden olmalarını sağlamıştır. 3 kızı ve 5 oğlu olan Konstantin Mavromati ailesi, önde gelen farklı aileler ile de evlilikler yoluyla önemli bağlar kurmuşlardır. Aile, gayrimüslim burjuva aile tipinin Mersin'deki en önemli örneklerinden biri olarak nitelendirilebilir.

Mersin'in ticari ve kentsel gelişiminde Mavromati ve ailesinin farklı alanlarda katkıları olmuştur. Aile Mersin'de bankacılık, imalat, ticaret, özellikle kurdukları çırçır, pamuk ve un fabrikalarıyla, iskele yapımı ve mevcut iskelelerin onarımını üstlenme gibi girişimleriyle ve aynı zamanda Avrupa ülkelerinin konsolos temsilciliği ve gemi acenteliği faaliyetleri gibi farklı alanlarda aktif bir rol oynamıştır. Açtıkları ve finanse ettikleri okullar, inşa ettirilen kiliseler ve inşası için maddi destek verilen camiler ve hastane gibi eğitim, din ve sağlıkla ilgili hayır faaliyetleri de ailenin iz bırakan katkıları arasında görülebilir.

1905 yılında vefat eden Konstantin Mavromati'nin adıyla anılan Mavromati İplik Fabrikası'nda I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı sürecindeki olumsuzlukların etkisiyle mali sıkıntılar yaşanmış ancak bu sıkıntılar giderilememiştir. Savaş esnasında işgale uğrayan Mersin'de işgalin kalkmasına birkaç ay kala yani 1921'in sonlarında Mavromati ailesinin çoğu üyesi Mersin'den ayrılarak Kıbrıs'a geri dönmüştür. Bu durum, ailenin Tarsus ve Mersin'deki gayri menkulünün çoğunun âtil halde kalmasına yol açmıştır. 1922 yılında Büyük Millet Meclisi'nin aldığı kararlar ve sahiplerine de tebliğ edilerek, ailenin Tarsus'ta bulunan fabrikasına el konulmuştur. Sahiplerinin mevcut borçlarının kapatılması amacıyla bu fabrika 1925 yılında bir müzâyede ile satışa çıkarılmıştır. Fabrika, 1927 yılında Çukurova Fabrikası bünyesine dahil edilerek milli sermaye haline getirilmiştir. Bu şekilde Mavromati Fabrikası Osmanlı döneminden bir miras olarak Cumhuriyet dönemine devrolmuştur.

Bu çalışmada, sanayileşen Avrupa ülkelerinin etki alanına giren Osmanlı'nın son dönemlerinde, verimli toprakları ve denize olan kıyısıyla Mersin'in kentsel ve ticari yükselişi, gayrimüslim etnik azınlıklar nezdinde ele alınmıştır. Ekonomik ve ticari olarak dışa açılmaya başlayan kentte, bu azınlıkların kentle eklemlenmesi Mavromati Ailesi örneğinden hareketle değerlendirilmeye çalışılmıştır. Farklı detaylara yer veren ve atıflarda bulunulan kaynaklarda Mavromati Ailesi ile ilgili tarihler, aile isimleri, ailenin sahip olduğu fabrikalar veya diğer girişimleriyle ilgili bilgilerde farklılıkların olmasından dolayı kimi yerde bir netlik sağlanmasının zorlaştığını belirtmek gerekir.

KAYNAKÇA

Birincil Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

(BOA., İ.DH., 284/11218, 24 Nisan 1853)-(BOA., İ.MVL., 284/11218, 16 Mayıs 1853)- (BOA., İ.DH., 432/28617-2, 26 Şubat 1859)- (BOA.,Y.PRK.DH., 2/75, 11 Mayıs 1888)- (BOA., MV., 54/22, 30 Mayıs 1890)-(BOA., DH.MKT., 804/48, 31 Aralık 1903)- (BOA., DH.MKT., 1150/49, 2 Mart 1907)- (BOA., DH.İD., 161/1, 10 Nisan 1911)- (BOA., DH.İD., 70/66, 6 Mayıs 1914)-(BOA., DH.ŞFR., 54/165, 29 Temmuz 1915)- (BOA., ŞFR., 79/11, 2 Eylül 1917)- (BOA., HR.ŞFR., 659/30, 13 Mart 1917).

İkincil Kaynaklar

- Adıyeke, N. ve Adıyeke, N. (2004). "Modernleşmenin Doğurduğu Kent: Mersin", 69-90, Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin, Fotoğraflar: Güneş Karabuda, Hazırlayan: Filiz Özdem, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Aytar, İ. H. ve Kendirci, H. (2015). "19. Yüzyılda Tarsus Kenti'nin Ekonomik Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme" *History Studies*, 7/4, 25-43.
- Bozkurt, İ. (2001). "Salnamelerde Mersin", Mersin Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi.
- Çelik, R. (2009). "1898 Kandiye Olayları Sonrasında Girit'ten Mersin Sancağı'na Göçler (1898-1907)", Mersin Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi.
- Çoruh, S. (2019). "In Partial Fulfillment Of The Requirements For The Degree Of Master Of Arts in the Department Of History Of Architecture", A Thesis Submitted To The Graduate School Of Social Sciences Of Middle East Technical University.
- Demir, M. H. ve Şahin, A. (2009). "İlkçağlardan Günümüze Mersin Limanı", Mersin Sempozyumu / 19-22 Kasım 2008, Bildiriler, Cilt-2, Editör: Yüksel Özdemir, Ed. Yard.: Ali Arslan, 1. Baskı, Güven Ofset, Mersin.
- Develi, Ş. (2012a). "Geçmiş Yıllarda Mersin'de Tüccar Hanları", Mersin Deniz Ticareti, Sayı: 238, 40-41.
- Develi, Ş. (2012b). "Hatıra Kent Mersin-Mersin İskeleleri-II", Mersin Deniz Ticareti, Sayı: 241, 86-87.
- Dingeç, E. (1998). "19. Yüzyılın İkinci Yarısında ve 20. Yüzyılın Başında Mersin'in Ekonomik Yapısı", Anadolu Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi.
- Eldem, V. (1994). Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik, 2. Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Genç, M. (2000). Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi, 1. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Geray, C. (2004). "Kentsel ve Kıyısız Yağmaya Terk Edilen Kent: Mersin", 169-176, Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin, Fotoğraflar: Güneş Karabuda, Hazırlayan: Filiz Özdem, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- İnalçık, H. (2020). Seçme Eserler-II Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-IV, 8. Basım, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kurmuş, O. (2012). Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, 2. Basım, Yordam Kitap, İstanbul.
- Mazak, M. ve Doğan, A. (2014). Osmanlı Arşiv Vesikaları ve Fotoğraflarla Mersin Limanı Tarihi, 1. Basım, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Mutlu, F. (1940). "Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu?", İçel Halkevi Dergisi, Yıl: 3, S: 35.
- Mutlu, F. (1941a). "Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu?", İçel Halkevi Dergisi, Yıl: 4, S: 40-41.
- Mutlu, F. (1941b). "Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu? (İskeleler)", İçel Halkevi Dergisi, Yıl: 4, S: 42-43.
- Mutlu, F. (1941c). "Mersin Şehri Nasıl ve Ne Zaman Kuruldu? (Bankalar)", İçel Halkevi Dergisi, Yıl: 4, S: 44-45.
- Oğuz, İ. (2006). "Mersin Kentinin Kuruluş Öyküsü", Mersin Üniversitesi SBE Yüksek Lisans Tezi.
- Orhan, Y. ve Uçar, M. (2021). "Tarsus'ta Dokuma Sanayinin Tarihi Gelişimi ve Çukurova Sanayi İşletmeler", TÜBA-KED 23, 177-198.
- Pamuk, Ş. (1988). 100 Soruda Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, 1. Basım, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (2015). Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, 10. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tabakoğlu, A. (2015). Türkiye İktisat Tarihi, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- Toksöz, M. (2011). Cahiers de la Mediterranee, Special Issue entitled Les Grandes Familles en Mediterranee Orientale, Family and Migration: The Mavromatis' Enterprises, and Networks.
- Uğuz, S. (2011). "I. Meşrûtiyet'ten Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Tarsus (1876-1926)", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Ulutaş, S. (2011). "XIX. Yüzyıl Başlarında Tarsus İskelesi ve Doğu Akdeniz Ticareti", Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu-III / Mersin ve Doğu Akdeniz, Bildiriler Kitabı, 7-8 Nisan 2011, Editör: Fevzi Demir, 1. Baskı, Umur Basım, Mersin.

- Ulutaş, S. (2012). "Tarsus Kazası'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı (1856-1914)", Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Ülkü, C. (2004). "Mersin Mersin", 191-212, Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin, Fotoğraflar: Güneş Karabuda, Hazırlayan: Filiz Özdem, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ünlü, T.S. ve Ünlü, T. (2008). İstasyon'dan Fener'e Mersin, Mersin Ticaret ve Sanayi Odası Mersin Kitapları Dizisi-1, Mersin.
- Yenişehirlioğlu, F. Ç. (2004). "Mersin Evleri", 177-190, Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin, Fotoğraflar: Güneş Karabuda, Hazırlayan: Filiz Özdem, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Yorulmaz, Ş. (2004). "Yabancı Tüccar ve Gayri Müslim Tebaanın Mersin Ekonomisindeki Rolü (1830-1918)", 317-334, Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin, Fotoğraflar: Güneş Karabuda, Hazırlayan: Filiz Özdem, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Yüksel, A. (2004). "19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Mersin Ekonomisi", 335-349, Sırtı Dağ, Yüzü Deniz: Mersin, Fotoğraflar: Güneş Karabuda, Hazırlayan: Filiz Özdem, 1. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- (<http://dundenbugunemersin.blogspot.com.tr/2007/10/aznklara-ait-okullar-ve-amerikan.html>, (Erişim Tarihi: 25.01.2024).
- (<https://www.yumuktepe.com/kostantin-mavromati-gunduz-artan/>, Erişim Tarihi: 04.10.2024).

Beyan ve Açıklamalar (Disclosure Statements)

1. Bu çalışmanın yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedirler (The authors of this article confirm that their work complies with the principles of research and publication ethics).
2. Yazarlar tarafından herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir (No potential conflict of interest was reported by the authors).
3. Bu çalışma, intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir (This article was screened for potential plagiarism using a plagiarism screening program).